

MARKO HAKANEN

Mikä oli klienttijärjestelmä?

Klienttijärjestelmäkäsitteet uuden ajan alun Ruotsissa

Historiantutkijoiden kiinnostus sosiaalisia verkostoja kohtaan on nostanut esille myös kysymyksen klienttijärjestelmän funktiosta 1600-luvun Ruotsin valtakunnassa. Vaikka järjestelmä sinänsä on tunnistettu ja sen olemassaolo tunnustettu, on käsitteenmuodostus jäänyt varsin pintapuoliseksi.

■ Yleisesti uskotaan yhteiskunnan tasaiseen kehitykseen ja siihen että yhteiskunta oli aikaisemmin olennaisesti erilainen. Näin toki on, mutta onko silti mahdollista nähdä nykyhetkessä jotain vihjeitä menneestä ajasta? Yhteiskuntatieteissä klienttijärjestelmä nähdään edelleen osana yhteiskunnan valtakeskittymiä,¹ minkä näkyvimpiä piirteitä ovat olleet poliittiset virkanimitykset.² Henkilöverkostojen kautta vaikuttaminen on ollut ja on edelleen yksi informaalisen vallankäytön muodoista. Esimerkiksi Ranskassa *Écolen* entisten oppilaiden muodostama verkosto oli monien Michel Foucaultin virkanimitysten taustalla.³ Klienttijärjestelmä liittyikin kiinteästi byrokraattiseen perinteeseen. Valtakeskittymien suunnasta katsottuna klienttijärjestelmän etuna oli byrokraattisen käsittelyn nopeuttaminen ohittamalla osa siitä.⁴ Klienttijärjestelmän elinvoimaisuuden salaisuutena on ollut sen so-

1. S.N. Eisenstadt & L. Roniger (1984) *Patrons, Clients and Friends. Interpersonal relations and the structure of trust in society*. Cambridge University Press, 48–49.

2. V. Merikoski (1968) *Hallinnon politisoituminen*. Porvoo, 10.

3. Didier Eribon (1993) *Michel Foucault*. Jyväskylä, 176–177.

4. Raimo Savolainen (1994) *Suosikki senaattorit. Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattoreiden menestyksen perustana 1809–1892*. Helsinki, 343. Esimerkiksi autonomian aikana Venäjän hallitsija käytti klienttijärjestelmää taatakseen sujuvamman käsittelyn hallinnollisille asioille.

peutumiskyky ja ihmisten halu muodostaa sosiaalisia verkostoja. Asiat joita ihmiset tavoittelevat sosiaalisten verkostojen avulla muuttuvat aikojen saatossa, mutta itse järjestelmä on osoittautunut pysyväksi.

Kiinnostus klienttijärjestelmän tutkimiseen on kasvanut tasaisesti 1980-luvulta lähtien⁵ erityisesti keskieurooppalaisessa tutkimuksessa ja hieman myöhemmin myös Pohjoismaissa, joten täysin uudesta asiasta ei ole kyse.⁶ Yhtenä sysäyksenä oli Ronald

5. Antropologiassa, sosiologiassa ja valtio-opissa patronus–klientti-suhteiden tutkimisella on pidemmät perinteet, vaikka 1950- ja 1960-luvulla sen asema olikin marginaalinen. Ks. S. N. Eisenstadt & Louis Roniger (1980) 'Patron – Client Relations as a Model of Structuring Social Exchange'. *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 22, No. 1 (Jan. 1980), 42–77, 42.

6. Merkittävämpiä tutkimuksia ovat mm.: Gerald E. Aylmer (1996) 'Centre and Locality. The Nature of Power Elites.' Teoksessa Wolfgang Reinhard (toim.) *Power Elites and State Building*. Oxford: Oxford university press, 59–77; P.R. Coss (1989) 'Bastard feudalism revised.' *Past and present* 125, 27–64; Heiko Drost (1998) 'Språk och livsform: Patronage i 1600-talets Sverige.' *Scandia. Tidskrift för Historisk forskning*. Vol. 64:1, 28–54; Peter Englund (1993) 'Om klienter och deras patroner'. Teoksessa Stellan Dahlgren, Anders Florén och Åsa Karlsson (toim.) *Makt och vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid*. Stockholm: Atlantis, 87–92; Petri Karonen (1999) *Pohjoisen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. Juva: WSOY; Sharon Kettering (1986) *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France*. Oxford: Oxford university press; Mirkka Lappalainen (2002) 'Suosio, suoja ja sosiaalinen nousu.' *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2002, 343–353; Linda Levy Peck (1990) *Court Patronage and Corruption in Early Stuart England*. London: Routledge; Gunner Lind (1996) 'Great Friends and Small Friends. Clientelism and the Power Elite.' Teoksessa Wolfgang Reinhard (toim.) *Power Elites and State Building*. Oxford: Oxford university press, 123–148; Antoni Maczak (1991) 'From Aristocratic Household to Princely Court: Restructuring patronage in the sixteenth and seventeenth centuries'. Teoksessa Roland G. Asch ja Adolf M. Birke *Princes, Patronage and the Nobility*, Oxford university press, 315–327; J. Russell Major (1987) 'Bastard Feudalism and the Kiss: Changing Social Mores in Late Medieval and Early Modern France.' *Journal of Interdisciplinary History* XVII:3 (winter 1987), 509–535; Anthony Molho (1988) 'Patronage and the State in Early Modern Italy'. Teoksessa Antoni Maczak ja Elisabeth Müller-Luckner (toim.) *Klientensysteme im Europa der Frühen Neuzeit*, München, 233–242; Victor Morgan (1988) 'Some Types of Patronage, Mainly in Sixteenth- and Seventeenth-Century England'. Teoksessa Antoni Maczak ja Elisabeth Müller-Luckner (toim.) *Klientensysteme im Europa der Frühen Neuzeit*, München, 91–115; Svanthe Norrhem (1993) *Uppkomlingarna: Kanslitjänstemännen i 1600-talets Sverige och Europa*. Stockholm; Fabian Persson (1992) 'Att leva på hoppet – om den

Mousnierin 1970-luvulla julkaistu tutkimus uskollisuuden ja ystävyyden merkityksestä sosiaalisissa verkostoissa.⁷ Suomalaisessa historiankirjoituksessa klientteihin on ajoittain viitattu roomalaisen oikeusjärjestelmän yhteydessä,⁸ itse klienttijärjestelmään harvemmin. Gunnar Suolahti kirjoitti jo vuonna 1913 suojelijoiden ja suositusten merkityksestä virkanimitysten taustalla.⁹ Myöhemmin ilmiöön ovat kiinnittäneet huomiota kirja-arvosteluiden yhteydessä Eljas Orrman ja Eino Jutikkala.¹⁰ Syväällisemmin asiaa ovat käsitelleet Petri Karonen ja Mirkka Lappalainen.¹¹

Osa tutkijoista on nähnyt klienttijärjestelmässä jatkumon Rooman valtakunnan ajoilta lähes nykypäivään asti.¹² Tämä on ollut perusteltua, sillä klienttijärjestelmä rakentui sosiaalisten suhteiden verkostoista, jotka ovat aina olleet erittäin sopeutuvaisia valitsevaan yhteiskunnalliseen tilaan. Klienttijärjestelmän näkyvyys ja merkitys on ollut aina verrannollista aikakaudelle ominaisiin arvo- ja normikäsitteisiin.

misslyckade klienten'. *Historisk tidskrift* 1992:3, 316–329; Fabian Persson (1993) 'En hjälpande hand. Principiella aspekter på patronage i förhållande till nepotism och meritokrati under stormaktstiden.' *Scandia* 59, 49–70; Jan Samuelson (1993) *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523–1611*. Bibliotheca Historica Lundensis 77, Lund: Lund university press; Stig Strömholm (1988) 'Klient och patron i Europa. En bakgrundstecning.' Teoksessa Magnus von Platen (toim.) *Klient och patron. Befordringsvägar och ståndscirkulation i det gamla Sverige*. Stockholm.

7. Roland Mousnier (1973) *Social Hierarchies*. New York. Mousnierin käsitteiden käyttökelpoisuutta on uudelleen arvioinut Arthur L. Herman, Jr. (1995) 'The Fidelity in Early Modern France.' *The Journal of Modern History*, vol. 67 nr.1, 1–24.

8. *Historiallisessa Aikakauskirjassa* klientit ovat nousseet esille 1950-luvun alkuvuosina, 1970-luvun puolivälissä ja 1980-luvun lopulla. <http://digi.lib.helsinki.fi/cgi-bin/cqcgj/@peri.env>, hakusana klientti. 13.2.2004

9. Gunnar Suolahti (1993) *Vuosisatain takaa*. Kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500–1800-luvuilta. Toim. Matti Klinge. Jyväskylä, 36–41.

10. Eljas Orrman (1994) 'Suurvalta-ajan hallintohistoria uudemmassa ruotsalaisessa historiantutkimuksessa', *Historiallinen Aikakauskirja* nr. 4, 319; Eino Jutikkala (1997) 'Kahtia jakautunut ja silti yhtenäinen sääty', *Historiallinen Aikakauskirja* nr. 3, 252.

11. Karonen (1999), 167; Lappalainen (2002); Ks. myös Mirkka Lappalainen (2005) *Suku, valta, suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*, WSOY, 53–55.

12. Lind (1996), 137.

Ruotsissa klienttijärjestelmän kukoistuskauti koettiin 1600-luvulla. *Patronus-* ja *klientti-*sanojen ilmestyminen kieleen kertoo koko klienttijärjestelmän muuttumisesta julkiseksi, näkyväksi, tunnetuksi ja hyväksytyksi. Vielä 1500-luvulla termit *patronus* ja *klientti* olivat harvinaisia ruotsin kielessä.¹³ Sodan aiheuttamien kulujen vuoksi Ruotsissa ajaututtiin voimakkaaseen hallinnon uudistamiseen tavoitteena tehokkaampi koneisto valtion talouden hoidossa. Käytännössä tämä tarkoitti virkamiesten määrän moninkertaistamista. Aateliston kannalta, jolla oli etuoikeus hallintovirkoihin, tämä tarkoitti huutavaa miespulaa ja pelkoa oman aseman puolesta yhteiskunnan hallitsevana säätyinä.¹⁴ Tähän tilanteeseen klienttijärjestelmä oli erinomainen ratkaisu. Merkittävien aatelisten oli mahdollista yhtä aikaa sekä vahvistaa asemaansa että lisätä elintärkeän informaation saatavuutta rakentamalla klientistöjä. Verkostojen avulla eliitit pysyivät vielä 1600-luvun alkuvuosikymmenet tukevasti vallassa menettämättä omasta asemastaan juuri mitään, voisi ehkä sanoa päinvastoin, se pystyi jopa kasvattamaan valtaansa.

Sanan ”*patronus*” käyttäminen erityisesti kirjeiden titteliosuudessa vakiintui 1600-luvun puoliväliin tultaessa,¹⁵ minkä voi havaita vertailemalla Per Brahe nuoremman (1602–80) ja hänen isänsä Abraham Brahen (1570–1630) vastaanottamia kirjeitä. Abraham Brahelle kirjoitettaessa sanaa *patronus* ei esiintynyt hänen arvoaan esittävien titeleiden joukossa, sitä vastoin hänen pojalleen Per Brahelle kirjoitetuissa kirjeissä se oli pikemmin sääntö kuin poikkeus. Usein hänen tittelikseen mainittiin ainoastaan *korkeasyntyinen kreivi ja mahtava patronus*. Samaan aikaan myös sana *klientti* ilmestyi kirjeiden allekirjoituksiin.¹⁶

Muutos kirjeretoriikassa osoittaa, että klienttijärjestelmän merkitys kasvoi tultaessa kohti 1600-luvun puoliväliä. Vaikka kaikkia kirjoittajia ei voida kutsua klienteiksi ainoastaan retoristen ilmauksien perusteella, on klienttijärjestelmään kuuluvan käsitteistön käyttäminen osoitus ilmiön todellisuudesta.

Klienttijärjestelmän merkityksen kasvun taustalla on vuosisadan alussa vauhtia saanut yhteiskunnallinen murros, joka osittain

johtui valtion sotimisen aiheuttamista paineista hallinnon kehittämiseksi.¹⁷ Klienttijärjestelmän ja modernin valtion kehityksellä on kiinteä yhteys. Valtio ja klienttijärjestelmä toimivat vuorovaikutuksessa, jolloin muutokset toisessa heijastuivat aina toiseen. Tämä tekijä osaltaan selittää järjestelmän muuntautumiskykyä vallitseviin yhteiskunnallisiin olosuhteisiin.¹⁸

Klienttijärjestelmä

Klienttijärjestelmä ei ollut näkyvä, julkinen instituutio. Silti se oli olennainen osa valtan realiteetteja, ja toimi julkisen valtakoneiston sisällä informaalisena vallankäytön ja kontrollin kanavana.¹⁹ Sen voidaan sanoa olleen voiteluaine, joka helpotti valtiollisten instituutioiden toimintaa.²⁰ Klienttijärjestelmä ulottui hallitsijasta, joka oli koko järjestelmän lähde, aina paikallisyhteisöihin asti. Se muodostui sosiaalisista verkostoista, jotka pyramidimaisesti levittäytyivät hierarkkisessa yhteiskunnassa ylhäältä alaspäin.

Klienttijärjestelmää kutsutaan usein *patronus–klientti-järjestelmäksi*, mutta tämän käsitteen heikkoutena on sen kapea-alaisuus. Vaikutelmaksi saattaa syntyä, ettei klienttijärjestelmään kuulu muita toimijoita kuin *patronukset* ja *klientit*.²¹ Lisäksi *patronuksen* ja *klientin* toiminta- ja roolikenttä muodostuu ennalta liian kapea-alaiseksi. Klienttijärjestelmän monimuotoisuutta kuvaa hyvin *patronuksen* tai *klientin* mahdollisuus toimia yhtä aikaa kummassakin roolissa. Kaksoisrooli oli klienttijärjestelmän elinehto sen levittäytyessä kaikkialle yhteiskuntaan. Kummassa roolissa – *patronuksena* vai *klienttinä* – henkilö toimi, riippui sosiaalisesta kontekstista.²² Esimerkiksi Per Brahe oli kiistatta oman verkostonsa *patronus*, mutta suhteessa kuninkaaseen hänen roolinsa oli *klientti*. Sama pätee klienttiverkostossa alaspäin liikuttaessa. Per Brahen *klientti* oli häntä alempana hierarkkisessa asteikossa olevan *patronus*. Näin klienttijärjestelmäverkosto saavutti vertikaalisen ulottuvuuden hallitsijasta aina paikallistasolle, aivan samalla tavalla kuin virallinen hallintokoneisto. Paikallistasolla verkostot levittäytyivät myös horisontaalisesti.

Käsitteet

Klienttijärjestelmäkäsitteiden ongelmana on ollut myös kansainvälisessä tutkimuksessa termien moninaisuus ja moniselitteisyys. Englanninkielisessä tutkimuksessa klienttijärjestelmästä on käytetty termejä *patronage* ja *clientage* synonyymien kaltaisesti, joista *patronage* esiintyy yleisemmin. Molemmat termit tarkoittavat samaa asiaa, mutta eri näkökulmasta. *Patronage* tarkastelee klienttijärjestelmää patronuksen asemasta käsin, kun taas *clientage* klientin näkökulmasta.²³ Vaihteluun on ollut syynä sekaannuksien esittäminen. *Patronage*-termi tarkoittaa myös patronaattioikeutta, joka ei merkitykseltään kuulu klienttijärjestelmä käsitteisiin. Englanninkielisessä tutkimuksessa on käytetty *clientage*-sanaa juuri tämän merkityksen väärinymmärryksen poistamiseksi. Saksalaisessa tutkimuksessa on päädytty käyttämään termiä *klientelsysteme*. Ruotsalaisessa tutkimuksessa on päädytty käyttämään pääosin englannista tuttua *patronage*-termiä. Lisäksi esiintyy *klientskap*-, *klientpatron förhållande*- tai *klientväsendet*-termejä. Klienttijärjestelmästä on myös mahdollista puhua klientisminä, jolloin se voidaan muuttaa toiminnalliseksi termiksi esim. puhuttaessa poliittisesta klientismistä.²⁴

Suomen kieleen kansainväliset käsitteet ovat taipuneet varsin kankeasti. Patronusten ja klienttien lisäksi on puhuttu suojelejoista ja suojeleista. Käsitteistön yksinkertaistamiseksi olisi rajattava ”suojeleja” ja ”suojele”-käsitteet koskemaan ainoastaan kulttuurista toimintaa, jossa suojelejan ja suojeletin rooli ei aina ollut läheskään niin henkilökohtainen kuin klienttijärjestelmässä. Tämä johtui kulttuurisen klienttijärjestelmän luonteesta, joka voidaan jakaa kahden osa-alueeseen. Tieteen alueella patronusten tuki klienteille oli laadultaan hyödyllistä, kun taas taiteen alueella patronusten tavoitteena oli oman aseman mahtavuuden korostaminen. Kulttuurin alueella klientit pystyivät vapaammin työskentelemään useammalle patronukselle yhtäaikaista ja

samalla hieman väljemmässä suhteessa patronukseen. Klientistön käyttöfunktioista johdettua kulttuurisen klienttijärjestelmän piiriin ei muodostunut yhtä laajoja verkostoja kuin poliittisen klienttijärjestelmän alueella.²⁵

Patronuksen ja klientin suhde oli aina epätasa-arvoinen, henkilökohtainen, mutta samalla vuorovaikutteinen.²⁶ Suhde saattoi syntyä ainoastaan sellaisten henkilöiden välille, joilla oli eriarvoinen sosiaalinen status. Suhteen vuorovaikutteisuus ehkäisi patronusta käyttämästä klienttiä kohtuuttomasti hyväksi. Suhde perustui palveluksiin,

13. Samuelson (1993) 231.

14. Karonen (1999) 167–168, 182–183.

15. Heiko Droste esittää klienttijärjestelmäterminologian tulleen ruotsalaiseen kielenkäyttöön 1610- ja 1620-lukujen välillä. Droste (1998) 41.

16. RA Rydboholmsamlingen E7450–7454, sisältää 91 henkilön kirjeet Per Brahelle (d.y.); RA Skoklostersamlingen E8134, sisältää 82 henkilön kirjeet Abraham Brahelle.

17. Ks. esimerkiksi Charles Tilly (1992) *Coercion, Capital, and European States AD 990–1992*. Oxford, 27; Karonen (1999) 182–183, 328–331.

18. Lind (1996) 124.

19. Klienttijärjestelmän merkityksestä armeijassa katso Björn Asker (1983) *Officerarna och det svenska sambället 1650–1700*, *Studia historica Upsaliensia* 133, Motala, 105–117.

20. Molho (1988) 241–242; Aylmer (1996) 66. Klienttien kautta toimittaessa pystyttiin ohittamaan hitaana pidetty byrokratia. Ks. Savolainen (1994) 343. Myös informaatio kulki klienttiverkostojen kautta nopeammin kuin virallisia kanavia pitkin. Esimerkiksi läänitysten saaja usein tiesi etukäteen hänelle myönnettävästä läänityksestä, johon oli vaikuttanut osaltaan verkostojen aktiivisuus. Ks. Mauno Jokipii (1953) 'Porin kreivikunta'. *HArk* 54, 105–169. Helsinki, 105; Mauno Jokipii (1956) *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I*. Helsinki, 54.

21. Esimerkiksi välittäjä (broker) jää näin ulkopuolelle.

22. Morgan (1988) 98.

23. Vrt. Maczak (1991), 315 viite 1.

24. Poliittisesta klientismistä katso Sharon Kettering (1988) The historical development of political clientism. *Journal of Interdisciplinary History*, XVIII:3 (Winter 1988), 419–447.

25. Stephen Pumfrey & Frances Dawbarn (2004) 'Science and patronage in England, 1570–1625: A Preliminary Study'. *History of Science* 42(2004) 137–188; Sharon Kettering (2001) "My views" on musical patronage. *Concerning the historical evidence that shapes "my views" of Marc-Antoine Charpentier as a faithful servant and eloquent musical voice of the Guises*. <http://ourworld.compuserve.com/homepages/Pranum/Page6.html> 18.11.2003

26. Kettering (1988) 3–4. Vrt. ruotsalaiseen patriarkaaliseen järjestelmään. *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalista järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Toimittaneet Piia Einonen ja Petri Karonen. Helsinki 2002.

joissa kumpikin osapuoli hyötyi suhteesta. Kuitenkin patronus antoi suhteeseen tavallisesti enemmän, koska hänellä oli tähän paremmat mahdollisuudet.

Klienttijärjestelmä sekoitetaan toisinaan nepotismiin, koska klienttijärjestelmän sisällä suosittiin sukulaissuhteita. Sukujen sisällä suunniteltiin koko sukua koskevia selviytymisstrategioita ja ne olivat usein klienttijärjestelmäverkoston sisäinen ydinverkosto. Nepotismin kuitenkin erottaa klienttijärjestelmästä sukulaissuhteessa olevien henkilöiden yhteinen menneisyys ja tulevaisuuden päämäärä. Nepotismi perustuu yksinomaan uskollisuudelle ja luottamukselle omaa sukua kohtaan, kun taas klienttijärjestelmässä tärkeimpiä verkostoa ylläpitäviä ominaisuuksia olivat suosionosoitukset, palvelukset ja kiitollisuus. Klienttijärjestelmässä suhteet olivat häilyväisempiä kuin sukuverkostossa, joiden voidaan katsoa olleen erittäin vakaita ja pysyviä. Tämän takia patronukset saattoivat palkita luotettavan klientin ottamalla hänet avioliiton kautta lähipiiriin.²⁷

Ruotsissa välitystoiminnalla (*brokerage*) oli vähän merkitystä verrattuna keskieu-rooppalaiseen klienttijärjestelmään. Tämä johtui pääosin yhteiskuntarakenteesta. Esimerkiksi Ranskassa hallinto oli enemmän hajautettu maakuntiin kuin keskitetysti hallitussa Ruotsissa. Välittäjien (*broker*) rooli kasvoi mitä enemmän valtaa oli hajautettu perifeerisille alueille. Ruotsissa välittäjien toiminta oli enemmänkin tilanteenmukaista kuin tietoista ja jatkuvaa ja keskittyi hovin ympärille. Koska hallitsijalla oli suuresti valtaa ja hänen luokseen vaikea päästä, olivat henkilökohtaiset kontaktit hovin sisällä toimineisiin välittäjiin erityisen tärkeitä.²⁸

27. Persson (1993) 61. Klienttijärjestelmässä matrilineaariset sukulinjat olivat yhtä merkittäviä kuin patri-lineaariset sukulinjat. Sharon Kettering (1993) 'Patronage and Kinship in Early Modern France'. *French Historical studies*, Vol. 16, No. 2 (Autumn, 1989), 408–435, 409.

28. Persson (1999) 81,145. Lahjonnan on katsottu olevan yksi klienttijärjestelmän ominainen piirre. Kuitenkaan ruotsalaisessa klienttijärjestelmässä sitä ei voida pitää kovin suurena ongelmana. Persson (1999) tuo väitöskirjassaan pienimuotoisen lahjonnan esille tapauksissa, jossa henkilöt haluavat päästä kuninkaan puheille tämän kulkiessa linnan alueella. Tämä on kui-

Välittäjän ja patronuksen väliset suhteet eivät muodostuneet vahvoiksi ruotsalaisessa klienttijärjestelmässä. Sitä vastoin Manner-Euroopassa välitystoiminta oli erityinen palkallinen palvelusjärjestelmä.²⁹ Välittäjän roolin voi kiteyttää olleen resurssien yhdistämistä, jolloin sekä patronus että klientti pystyivät saavuttamaan päämääränsä helpommin.

Klienttien rekrytoiminen omaan verkostoon tapahtui usein tilaisuuden tai tarpeen mukaisesti. Esimerkiksi Per Brahelle oli taloudellisista syistä tärkeää saada luotettava pormestari vasta perustettuun Raahan kaupunkiin.³⁰ Hän antoi kamariviskaali Antti Äimälle tehtäväksi etsiä pätevä henkilö hoitamaan pormestarin virkaa.³¹ Äimä löysi tehtävään kauppias Henrik Corten Oulusta. Vuosien saatossa Corten ja Brahen yhteistoiminta koitui kummallekin osapuolelle suureksi taloudelliseksi hyödyksi. Välillisesti asiasta hyötyi myös välittäjänä toiminut Äimä.³²

Patronus ja klientistö

Klienttijärjestelmässä epäsuoraa valtaa käytti aina patronus,³³ koska hänellä oli valta

tenkin tähän asti ainoa esille tullut suoranaisesti lahjontaan liittyvä seikka. Lahjonnan merkityksestä englantilaisessa klienttijärjestelmässä katso Levy Peck (1990).

29. Sharon Kettering (1993) 'Brokerage at the court of Louis XIV'. *Historical Journal* (Great Britain) 1993, 36:1. 70–71.

30. Raahan kaupunki toimi linkkinä Brahen vapaaherakunnasta kuljetettavien verotulojen siirtämisessä emämaahan, Bogesundiin. Jokipii (1956) 358. Pekka Toivanen & Aulis Forss (1990) *Raahan tienoon historia I*. Jyväskylä, 378.

31. Per Brahe Antti Äimälle 5.12.1649 (Anders Jacobsson) Lund universitetsbibliotek, handskriftssektionen. De La Gardienska archivet. Finland samlingen. Juridiska handlingar, officiella skrivelser. Äimälle annettujen toimintaohjeiden 10. kohta. Ks. suomennos Y. O. Ruuth (1911) 'Kamariviskaali Antti Jaakonpoika Äimän elämä ja toiminta'. *Suomen historiallinen arkisto XXII, I*. Helsinki, 44.

32. Petri Karonen, 'Antti Jaakonpoika Äimä (noin 1600–1660)'. <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/mhaku/artikkeli.php?recid=2971> 27.1.2004

33. Droste (1998). Patronus sanalla on ollut uskonnollinen funktio ja ulottuvuus keskiajalla. Se on merkinnyt mm. kirkkojen, luostareiden ja maan suojelusyhtymistä. Usein sana *patronus* saatetaan sekoittaa pappien nimittämisoikeutta tarkoittavaan patronaatioikeuteen. Ks. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid XIII*. Helsingfors, 144–148.

myöntää ja evätä etuja. Aluksi patronus saattoi sijoittaa klientin virkaan, joka nosti klientin sosiaalista statusta ja vastapalvelukseksi klientti valvoi oman patronuksensa etuja. Suhteen muuttuessa henkilökohtaisemmaksi saattoi patronus palkita klienttinsä auttamalla hänet hyvään avioliittoon, kustantamalla tämän lasten koulutuksen tai auttamalla laki- ja talousasioissa.³⁴ Patronuksen velvollisuuksiin kuului myös suojella klienttiä mahdollisuuksien mukaan ulkopuolisia uhkia vastaan.

Koska kyse oli molempien eduista, oli vuorovaikutuksella ja luottamuksella suuri merkitys. Luottamus käsitettiin uskollisuuden synonyymiksi, joka oli osaltaan myös kunniaakysymys. Vielä suurempi merkitys oli sääty-yhteiskunnalle tyypillisellä pyrkimyksellä staattisuuden ja harmonian säilyttämiseen.³⁵ Vaikka patronuksen ja klientin välinen suhde oli epätasa-arvoinen, siinä pyrittiin säilyttämään tasapaino. Kummankin puolen oli vastavuoroisesti toimittava toisen hyväksi. Klienttijärjestelmän toimimisen edellytyksenä oli luottamus vastavuoroisuuden periaatteen toimimiseen ja sen myötä kasvaneeseen luottamukseen.³⁶

Klientille patronuksen epäsuosio saattoi tietää ainakin hetkellisesti hankalia aikoja, ennen kuin luottamus palautui tai uusi patronus–klientti-suhde syntyi. Epäonnistuneen klientin mahdollisuus saada uusi, yhtä hyvä patronus kuin entinen, oli vaikeaa ja klientin täytyi tyytyä sosiaaliselta statukseltaan vähäisempään patronukseen.³⁷

Patronuksen johtamaa klienttiverkostoa voidaan kutsua *klientistöksi* (clientele). Saman patronuksen klientistö voi jakautua eri verkostojen osiksi riippuen kunkin verkoston päämäärästä. Osa verkostosta keskittyi pääasiassa taloudellisen hyödyn tuottamiseen, mistä esimerkiksi käy Henrik Corten toiminta Brahen klienttinä. Kummankin taloudelliset edut kohtasivat ja yhdistyneet resurssit tuottivat molemmille osapuolille kohtuullisen tuloksen.

Toinen klientistön rakentamisen päämäärä oli turvata luotettavan informaation saatavuus ja omien etujen valvominen. Patronuksen oli tehokkaan päätöksenteon tueksi kyettävä hankkimaan luotettavaa infor-

maatiota. Taloudellisen ja informatiivisen klientistön toimintakentät eivät olleet kuitenkaan erotetut, sillä ne edistivät toinen toistaan. ”Taloudellinen” puoli tuotti resursseja, joiden avulla patronus saattoi palkita ”informaatioklientistöään” ja laadukas informaatio taas oli taloudellisen tuotavuuden kannalta tärkeä elementti.³⁸

Per Brahe oli sijoittanut Andreas Thuroniuksen logiikan ja metafysiikan professorin virkaan Turun akatemiaan. Hänen tuli lähettää Brahelle luotettavaa informaatiota ja samalla valvoa Brahen etuja akatemiasa. Tehtävä oli tärkeä, koska akatemia toimi oivallisena uusien klienttien rekrytointipaikkana sekä muualta haalittujen potentiaalisten klienttien koulutuspaikkana.³⁹ Hyvä esimerkki Thuroniuksen lähettämän

34. Kettering (1986) 3.

35. Petri Karonen (1998) 'A Life for a Life versus Christian Reconciliation. Violence and the process of civilization in the towns of the kingdom of Sweden during the years 1540–1700'. *Five Centuries of Violence in Finland and Baltic Area*, 129–195. Toim. Mirikka Lappalainen. Helsinki, 151–152; Jari Eilola (2003) *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelyminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa. Bibliotheca histrica 81 SKS*. Helsinki, 309–310.

36. Lahja oli yksi keino vahvistaa ”näkyvätöntä sopimusta”. Natalie Zemon Davis (2000) *The Gift in Sixteenth-Century France*. The University of Wisconsin Press, 37; Marcel Mauss (1999) *Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet Arkaaisissa yhteiskunnissa*. Helsinki, 81; Laura Stark (2002) *Peasants, Pilgrims, and Sacred Promises. Ritual and the Supernatural in Orthodox Karelian Folk Religion. Studia Fennica, Folkloristica 11, SKS*, Tampere, 97; Barbara A. Misztal (1998) *Trust in Modern Societies. The Search for the Bases of Social Order*. Polity Press, 50; Petri Ruuskanen (2003) *Verkostotalous ja luottamus*. Jyväskylä, 62; Adam Seligman (2001) 'Luottamuksen ongelma'. Teoksessa *sosiaalinen pääoma ja luottamus*, 39–54. Toimittanut Kaj Ilmonen. Jyväskylä, 45–47; Jussi Kotkavirta (2001) 'Luottamus instituutioihin ja yksilöllinen hyvinvointi'. Teoksessa *sosiaalinen pääoma ja luottamus*, 55–68. Toimittanut Kaj Ilmonen. Jyväskylä, 64–65.

37. Persson (1992). Epäonnistuneista klienteistä on verrattain vaikea saada luotettavaa tietoa, sillä useissa tapauksissa he vain katoavat dokumenteista.

38. Ks. esimerkiksi Jari Ojala (2002) 'The Problem of Information in the Late 18th and Early 19th Century Shipping: A Finnish Case'. *International Journal of Maritime History*, 2002:2 (June).

39. John Strömberg (1996) *Studenter, nationer och universitet. Studenternas härkomst och levnadsbanor vid akademien i Åbo 1640–1808*. Svenska litteratursällskapet i Finland nr. 601. Helsingfors, 84. Brahe lähetti monta oppilasta omasta kreivikunnastaan Turkuun opiskelemaan stipendien turvin.

informaation vaikutuksesta Brahen päätökseen on akatemiassa kesällä 1661 sattunut magiasyytöstapaus, joka sai sisäisen valtaistelun piirteitä.

Akatemiassa opiskellut Henrik Eolenius tuomittiin monien vaiheiden jälkeen akatemian konsistorissa kuolemaan, mutta tuomio alistettiin akatemian kanslerin ja valtakunnan drotsin Per Brahen lopullisesti päätettäväksi. Brahe kirjoitti peräti kolme kirjettä saadakseen lisäinformaatiota tapauksesta. Hän tiedusteli asiaa akatemian varakanslerilta, Turun piispa Johannes Elai Terserukselta, joka vaati kuolemantuomiota, akatemian konsistorilta sekä Andreas Thuroniukselta. Piispalle ja konsistorille Brahe lähetti vain lisäselvityspyynnön. Sen sijaan Thuroniukselta hän kysyi mitä akatemiassa oli oikein tekeillä ja mikä olisi Thuroniuksen mielestä oikea ratkaisu asiassa?⁴⁰

Brahe asettui konsistoria vastaan ja hänen päätöksensä seurasi melkein sanatakkasti Thuroniuksen ehdotusta. Lopulta kuolemantuomion sijaan Eolenius tuomittiin pelkästään kirkkorangaistukseen.⁴¹ Klientti pystyi vaikuttamaan suoraan virallisen hallinto-organisaation päätöksiin, mikä samalla tuo esiin vallankäytön epävirallisen luonteen. Thuronius ei saanut työstään mitään suoranaista palkkiota, vaan toimi klientin velvollisuuksien mukaan. Myöhemmin Brahe palkitsi Thuroniuksen mm. antamalla hänen hoitoonsa toisen viran akatemiasta, joka toi hänelle tuntuvat lisäansiot. Klient-

40. Brahe konsistorille, Terserukselle ja Thuroniukselle 4.10.1661. *Per Brabes brevväxling rörande Åbo akademi. I. Per Brabes Brev*. Utgivna av Carl Magnus Schybergson. Svenska litteratursällskapet i Finland CLXIV. Helsingfors, 75–78.

41. Thuronius Brahelle 17.10.1661. *Per Brabes brevväxling rörande Åbo akademi. II:1 Brev till Per Brabe 1639–1662*. Utgivna av Carl Magnus Schybergson. Svenska litteratursällskapet i Finland CCXXX. Helsingfors, 193. Brahe konsistorille 8.11.1661. *Per Brabes brevväxling rörande Åbo akademi. I*, 79. Heikki Impiwaara (1940) 'Antti Thuronius kirjeittensä valossa'. *Varsinais-Suomen maakuntakirja* 7. Turku, 36. Th. Rein (1903) 'Anders Thuronius'. *Historiallinen Arkisto* 18, 191–235. Helsinki, 209–211. Antero Heikkinen (1969) *Pabolaisen liittolaiset Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712)*. Suomen historiallinen seura, 78. Helsinki, 154–159.

tijärjestelmän erityispiirre oli, että osa klienteille suoduista palkkioista oli yhteiskunnan omaisuutta, ei suoranaisesti patronuksen henkilökohtaista omaisuutta. Riittävän vaikutusvaltainen patronus pystyi käyttämään ”yhteiskunnallista omaisuutta” palkintoina. Omien klienttien nimittäminen eri virkoihin olikin eräs tärkeimmistä käytetyistä keinoista niin siviilihallinnon, kirkon kuin armeijankin piirissä.

Klientti

Päinvastoin kuin sana patronus,⁴² sana klientti esiintyy lähdeaineistossa 1600-luvulla huomattavasti harvemmin. Sanan ”klientti” arvolataus oli pikemmin arvoa alentava ja siksi on ymmärrettävää, etteivät klientit sitä suuresti käyttäneet itsestään. Käsitettä viljelivät 1600-luvun Ruotsissa ennen kaikkea koulutetut miehet, joilla oli tietämystä antiikin perinteestä. Usein latinaksi kirjoitetuissa kirjeissä käytetään allekirjoituksen yhteydessä ilmaisua *cliens* tai *clientulus*.⁴³ Saman henkilön kirjoittaessa ranskaksi tai ruotsiksi sana muuttui palvelijaksi,⁴⁴ mikä viittaa siihen, ettei käsitettä klientti ollut vie-

42. Patronus sana esiintyy ruotsin kielessä hieman varhaisemmin kuin klientti. Ensimmäiset viitteet ajoittuvat 1500-luvulle. <http://g3.spraakdata.gu.se/saob>, hakusana patron.

43. Uudemmissa latina – ruotsi sanakirjoissa klientti sanalle annetaan suppea määre suojatti, turvatti, kun taas 1800-luvulla painetuissa patronuksen merkitys klientille tuodaan selkeämmin esille. Vrt. esimerkiksi Ivar A. Heikel (1932) *Latinsk-svensk ordbok*. Helsingfors, 67 ja I. I. G. Schellers (1829) *Latinska och svenska / svenska och latinska lexicon för skolor*. Norrköping, 33. *Svenska akademiens ordbok* vahvistaa käsitteen katoamisen 1900-luvun alussa. Ensimmäiset viittauksen sanan käyttöön ovat vastaavasti 1600-luvun alkupuolelta. <http://g3.spraakdata.gu.se/saob>, hakusana klient. 2.2.2004. Paremmiin keskieurooppalaista perinnettä kuvaavassa Medieval latin word-list sanakirjassa klientti sanalle annetaan vahva merkitys – insignificant dependant; J. H. Baxter & Charles Johnson; with the assistance of Phyllis Abrahams (1955) *Medieval Latin word-list from British and Irish sources*. Oxford.

44. Esimerkiksi Michael Wexionius-Gyldenstälpen kirjoittaessa Per Brahelle hän vaihtelee kielen mukaan termejä *Clens*, *serveteur* ja *tjänare*. Joissakin tapauksissa sanat *clientulus* ja *tjänare* yhdistyivät sanapariksi. Sanaparien käyttö 1600-luvun retoriikassa oli yleistä. Se on perintöä keskiaikaisesta kääntämisperinteestä, jossa kotimainen termi sai rinnalleen vierasperäisen termin. PBB II,1 (1932) 19, 21–22; Gerhard Bendz (1965) *Ordpar. Svenska Humanistiska Förbundet* 74. Stockholm, 16.

lä tuolloin sisäistetty ruotsin kieleen. Sanan esiintyminen kertookin enemmän käyttäjän maailmankuvasta kuin todellisesta klientti-suhteesta.

Sanan klientti esiintyessä kirjeen sisältöosuudessa se kuitenkin selkeästi viittaa klienttijärjestelmään. Esimerkiksi Turun akatemian professorin virkaa tavoitellessaan Axel Kempe esitti Brahelle huolensa siitä, että kilpaileva taho käytti hyväkseen klienttiverkostoa saadakseen oman klienttinsä nimitetyksi virkaan.⁴⁵

Klienttien suhteet patronukseen olivat henkilökohtaisia. Kiintymyksen voimakkuus kuitenkin vaihteli huomattavasti patronus-klientti-suhteiden monimuotoisuuden vuoksi. Suhteen laatuun vaikuttivat kummankin osapuolen resurssit. Klientti, jolla oli hyvä asema yhteisössään, pystyi tietenkin tuottamaan enemmän palveluksia patronukselleen kuin hyvin alhaisessa asemassa oleva klientti. Menestynyt klientti pystyi paremmin vaikuttamaan patronukseensa ja sijoitui klienttistön sisäisessä rakenteessa korkeammalle.⁴⁶

Klientin tärkeimpänä tehtävänä oli tuottaa palveluksia patronukselleen. Jos klientin ja patronuksen edut menivät ristiin, oli patronus etusijalla. Klientti saattoi hetkittäin joutua toimimaan oman etunsa vastaisesti tyydyttääkseen patronuksensa, ellei hänellä ollut mahdollisuutta vaihtaa patronusta.⁴⁷ Myöhemmin patronus toki korvasi klientille aiheutuneet hankaluudet. Tämä alisteisuus asetti klientin heikompaan asemaan klienttijärjestelmässä ja samalla takasi järjestelmän toimivuuden.

Klientti ei välttämättä ollut aina täysin alisteisessa asemassa. Mitä vähemmän klientillä oli käytettävissä resursseja, sitä enemmän hän oli kiitollisuudenvelassa patronustaan kohtaan. Vastaavasti resurssien kasvaessa patronuksen toiminnan avulla pysyi klientti vähentämään kiitollisuudenvelkaansa ja kohentamaan asemaansa patronukseen nähden. Henrik Corte oli tavallinen kauppias hänen liittyessä Brahen klienttistöön. Vuosikymmeniä myöhemmin hän oli saavuttanut Brahen avulla erittäin merkittävän aseman kauppiana ja Raahen pormestarina.⁴⁸ Aina klientti ei pystynyt välittömään

palvelukseen vaan hänen täytyi vaikuttaa asioiden kulkuun epäsuorasti. Patronuksen täytyi silloin pystyä takaamaan suojelua ja rahallista avustusta klientilleen, jotta palvelus pystyttiin suorittamaan. Toisaalta klientin riippuvuus patronuksesta saattoi johtaa hyväksikäyttöön ja klientin vapauden rajoittamiseen, koska hänellä ei ollut varaa joutua karkotetuksi patronuksen suojelusta.⁴⁹ Tällaisiin äärimmäisyyksiin meneminen oli harvinaista 1600-luvun Ruotsissa. Yleisesti klienttijärjestelmässä toimittiin tasapainoilemalla molempien osapuolten etujen mukaan.

Klienttijärjestelmän laajuus

Sharon Kettering⁵⁰ on osoittanut klienttijärjestelmän merkityksen uuden ajan alun Ranskassa. Koska ilmiön tutkiminen on Pohjoismaissa vasta alkutaipaleella, on ollut varsin helppo esittää klienttijärjestelmän merkitystä vähätteleviä näkökulmia.⁵¹ Kriittikki kohdistuu yleensä klienttijärjestelmätutkijan lähdekritiikkiin tai sen puutteeseen, koska klienttijärjestelmää tutkittaessa ensisijaisena lähteenä ovat henkilökohtaiset kirjeet. Aikakaudelle tunnusomaiset retoriset ilmaukset pursusivat klienttijärjestelmään

45. PBB II:1 24.9.1657 1932, 87–88. ”Dessföruthan hwadh oredha och Splijt in Senatu will fölia der Swärfadhren sitter medh sin mågh, Brodheren medh sine Swägghrar och deres clienter, hahr man allaredho hört af en part beklagas.” Lihavointi kirjoittajan.

46. Englund (1993) 86–87, Kettering (1986) 33.

47. Esimerkiksi Andreas Thuronius joutui omista varoistaan kustantamaan Per Brahen hänen luokseen lähettämän klientin koulutuksen. Per Brahe Andreas Thuroniukselle 7.3.1663. PBB I (1922) 90–91, Brahe Thuroniukselle 6.6.1663 PBB I (1922) 98–99 ja Andreas Thuronius Brahelle 17.5.1665 PBB II:2 (1938) 58.

48. Petri Karonen (2003) Corte, Henrik (noin 1620–1660), Raahen pormestari ja valtiopäiväedustaja. *Suomen kansallisbiografia 2*, SKS. Hämeenlinna, 260–261.

49. Maczak (1998) 48.

50. Kettering (2002) *Patronage in Sixteenth- and Seventeenth-Century France*. Aldershot and Burlington. Teokseen on koottu Sharon Ketteringin klienttijärjestelmää sivuavat artikkelit. Ks. Stuart Carrollin arvostelu H-France, March 2003. <http://www3.uakron.edu/hfrance/reviews/carroll2.html>, 3.2.2004.

51. Esimerkiksi Ingvar Elmroth on aatelista koskevissa tutkimuksissaan suhtautunut varsin epäillen klienttijärjestelmään. Ks. esim. Ingvar Elmroth (2001) *Från överklass till medelklass. Studier i den sociala dynamiken inom sveriges adel 1600–1900*. Nordic academic press, 165–169.

kuuluvia käsitteitä ja näitä voidaan pitää pelkkänä retoriikkana, jolla ei ollut todellisuuspohjaa. Kritiikki on paradoksisesti yhtä aikaa sekä oikeassa että väärässä. Se on oikeassa sikäli, ettei retorisia ilmauksia voida tulkita yksiselitteisesti ”todeksi”, ja samalla voi olla vaikea ellei mahdotonta todistaa kirjoittajan olevan klientti, vaikka hän näin itsensä määrittelisikin.

Toisaalta voimme tulkita klienttijärjestelmään liittyvän retoristen ilmausten leviämisen tarkoittavan myös klienttijärjestelmän vahvistumista osana aikalaisten maailmankuvaa, joka oli heille sillä hetkellä erittäin todellista. *Patronuksen* nouseminen yhdeksi arvostetuimmaksi titteliksi tuskin oli ilman arkipäivän käytännön pohjaa – pelkkää mielikuvitusta, vaikka todellisten patronus–klientti-suhteiden löytäminen retorista koukeroista on vaikeaa. Tutkijan onkin kaivauduttava kirjeiden sisältöön ja tarkasteltava mahdollisen patronuksen ja klientin toimintaa pitemmällä aikavälillä, sillä vasta suhteen kehitys kertoo sen todellisesta laadusta.

Kritiikki klienttijärjestelmää kohtaan nousee useimmiten sen näkymättömyydestä.

Aikalaiset usein välttivät suoria ilmauksia kiertäen totuuden synonyymeillä, jotka kuulostivat miellyttävimmiltä. Usein klientit nimittivät itseään palvelijoiksi ja ystäviksi⁵², vaikka todellisuus olisikin muuta. Tämä lisää tutkijan haastetta muodostaa oikea tulkinta henkilöiden välisistä suhteista. Ketkä olivat todellisuudessa ystäviä, ketkä vain retoriikan tasolla? Vaikka suorat viittaukset klienttijärjestelmään ovatkin harvinaisia, on esimerkkejä silti riittävästi. Esimerkiksi Per Brahe (d.y.) kirjoitti 22.4.1675 suoraan kuinka vaikeaa klienttien kanssa toimiminen ja ”kasvattaminen” välillä oli.

”Vi tycka illa vara, det man så ofta och jämtliga måste förspörja det ena missförståndet efter det andra sig ibland våra klienter och tjänare där borta yppa och uppväxa.”⁵³

52. Ulla Koskinen (2005) 'Kun serkku oli sisko ja ystävä veli: sukulaisuus ja ystävyys 1500-luvulla.' *Tampereen seudun sukututkimusseura ry, Vuosikirja XXV: 1–2*.

53. Petrus Nordman (1904) *Per Brahe*, Helsingfors, 311.